

UDK 811.16'366'344
811.163.2'366'344
811.163.42'366'344
Izvorni znanstveni članak
Prihvaćeno za tisak 12. 11. 2003.

Elena Stojanova
Sveučilište u Sofiji, Sofija

Alternacije jata u supstantivnoj paradigmatici bugarskoga i hrvatskoga jezika (morfološki aspekt)

Predmet članka su alternacije na mjestu etimološkog *ě u supstantivnoj paradigmatici bugarskoga i hrvatskoga jezika. Analiza morfoloških struktura utemeljena je na funkcionalno-analitičkom pristupu, prema kojemu morfološki tip alternacija funkcionira kao periferijski modifikatori gramatičkih kategorija. Morfonologija se izdvaja od fonologije i kao »predmorfolologija« uključuje u gramatiku. Funkcionalna morfonologija na adekvatan način rješava status alternacija u oba jezika te omogućava funkcionalno-tipološku analizu, koja potvrđuje vezanost alternacija uz karakteristične za svaki sustav gramatičke kategorije.

I. KONFRONTATIVNA KARAKTERISTIKA SUPSTANTIVNIH KATEGORIJA UZ SUDJELOVANJE ALTERNACIJA JATA

Kategorija padeža

Po tipohoričnim karakteristikama standardni bugarski jezik pripada analitičkim jezicima, kojih je najvažnija značajka odsutnost padežnih fleksija pri iskazivanju padežnih odnosa. Načini na koje se iskazuju sintaktički odnosi supstantivnih riječi s drugim riječima u sintagmi ili rečenici ostvaruju se po modelu: prijedlog + opći padež (*casus generalis*). U jeziku se koriste zajednički oblik imenica i vokativni oblik s posebnim sintaktičkim statusom. U tome pogledu bugarski imenski sustav snažno kontrastira s hrvatskim, u kojem funkcionira morfološka kategorija padež sa sedam formaliziranih značenja (N, G, D, A, V, L, I). Oponiranje se provodi između *nezavisnih* (N i V) i *zavisnih padeža* (G, D, A, L i I). U A jd. funkcionira formalizirana leksičkosemantička opreka *živo/neživo*. Padež je u hrvatskome jeziku oblikotvorna kategorija s naglašenom sinkretizacijom morfoloških oznaka, što dovodi do polifunkcionalnosti padežnih fleksija i pojave fakultativne morfološke dubletnosti.

Opreke unutar kategorije u hrvatskome jeziku praćene su brojnim segmen-tnim alternacijama: 1/ konsonantskim sa M k/c, M g/z, M h/s, M k/č, M g/ž, M h/š, M s/š, M z/ž, M c/č, M l/lj, M n/nj, M t/ć, M d/đ, M m/mlj, M b/blj, M p/plj, M v/vlj, M st/šć; 2/ vokalne sa M o/e, M ije/je, M ije/e, M ije/i, M je/i; 3/ vokalno–konsonantske sa M l/o i M o/l; 4/ duljenje osnove umetanjem vokalnoga ili konsonantskoga segmenta sa M \emptyset /a i M \emptyset /j; 5/ redukcija osnove $\langle es-\emptyset \rangle$, $\langle er-\emptyset \rangle$, $\langle et-\emptyset \rangle$, $\langle en-\emptyset \rangle$, $\langle a-\emptyset \rangle$ i 6/ suprasegmentne, od kojih su alternacije kvantitete ve-zane uz redukciju ili strukturno duljenje osnove.

Kategorija apelativnosti¹

Apelativnost u bugarskome jeziku ima svoje morfološke markere jedino u skupinama imenica m. i ž. r. u jd., po čemu sliči kategoriji apelativnosti u hr-vatskome jeziku. Bitna je suprasegmentna značajka vokativnih oblika nenagla-šenost fleksija, što kod supstantiva s β -akcentiranom osnovom izaziva pomica-nje akcenta s gramatičkoga morfema na osnovu.

Ostvarenje gramatičke kategorije na planu izraza vezano je uz dosta formal-nih i semantičkih restrikcija. Sve imenice m. r. čije fleksije u osnovnom obliku nisu nulti morfem nemaju u svojim paradigmama vokativni oblik. Do formalizacije kategorije ne dolazi ni u paradigmama imenica ž. r. s nultom fleksijom. Vokativni oblik nemaju paradigme imenica sr. r. te množinske paradigme svih triju rodova. Nekompatibilnost kategorije i leksičke semantike nekih imenica dovodi pak do semantičke restrikcije. Imenice sa semantikom neživoga bića sa-mo teoretski mogu uključivati vokativne oblike, koji zbog relativno niske vjero-jatnosti funkcioniranja imaju visok stupanj neuvriježenosti i nesigurnosti u od-nosu na fonetsko–grafijske oblike. U normativnim priručnicima i gramatikama potkraj 20. stoljeća zabilježena je zamjena vokativnoga oblika neodređenim ob-likom imenice ili stilski markirana uporaba određenoga oblika.² Uzrok tomu je utjecaj niza lingvističkih i ekstralingvističkih čimbenika, među kojima najvaž-niju ulogu ima dominacija analitizma u imenskom sustavu.

Iskazivanje apelativnosti u bugarskome jeziku naglašava se: 1/ konsonant-skim alternacijama $\langle nediježan-diježan \rangle$ i M g/ž, M h/š, M k/č, M c/č; 2/ vokal-nom redukcijom u osnovama sa sufiksima – $\check{a}k$ – i – ec –: M \check{a}/\emptyset i M e/\emptyset ; 3/ vokal-nim alternacijama sa M 'a/e i M e/'a; 4/ suprasegmentnom alternacijom $\langle \beta-\alpha \rangle$.

Kategorija roda

Rod je u oba jezika kod supstantiva leksičko–gramatička kategorija s funkci-jom klasifikatora. Kategoriju čine tri gramema: *muški*, *ženski* i *srednji rod*. Sa sinkronijskoga gledišta oponiranje *spolnost/nepolnost* semantički je nemotivira-no. U okviru spolnosti funkcionira opreka *muški/nemuški rod*. Unutar m. r.

1 Diskutabilni status vokativnih oblika kao nositelja kategorijalnoga značenja temelji se prete-žito na sintaktičkim obrazloženjima. Što se tiče morfološke interpretacije, apelativnost ima svoje formalne oznake i u tome smislu ne može se isključivati iz morfoloških paradigmi.

2 Pašov, P., *Praktičeska bŭlgarska gramatika*, Sofija, 1989., str. 70.

moguća je leksičkosemantička opreka *osoba/neosoba* u bugarskome i *živo/neživo* u hrvatskome jeziku. Dodatno, u nemarkiranoj jednini u oba jezika u m. i ž. r. postoji opreka *apelativnost/neapelativnost*. Rod u hrvatskome jeziku dolazi do morfološkoga iskazivanja u jednini i množini, dok je morfološka markiranost u bugarskome zastupljena samo u jednini. Na planu izraza u bugarskome jeziku rod se iskazuje fleksijom *casus generalis*, morfemom za određenost ili sintaktičkom kongruencijom s pridjevima i participima, a u hrvatskome – pretežito sintaktičkom kongruencijom i samo djelomice morfološkim markerima.

Kategorija broja

Broj je u oba jezika morfološka oblikotvorna kategorija s gramemima za *jedninu*, *množinu*, *kolektivnost* i *određenu kvantitativnost* (*brojni oblik* u bug. te *paukalnost* u hrv.). Sva navedena značenja na planu izraza imaju svoje morfološke markere. Značenje određene kvantitativnosti u bugarskome jeziku mogu imati jedino imenice m. r. s nultom fleksijom, čija semantika dopušta brojivost. Značenje paukalnosti u hrvatskome jeziku ima zajedničke morfološke markere za imenice m. i sr. r. te posebne markere za imenice ž. r. s nultom fleksijom i s fleksijom *-a*. U bugarskome jeziku unutar markirane množine ne postoji oponiranje po rodu, već po određenoj *kvantitativnosti/nekvantitativnosti*, *kolektivnosti/nekolektivnosti* te *ekspresivnosti/neekspresivnosti*. U hrvatskome jeziku unutar množine funkcioniraju opreke po *paukalnosti/nepaukalnosti*, *kolektivnosti/nekolektivnosti* te *ekspresivnosti/neekspresivnosti*.

U oba jezika opreka *jednina/množina* unutar kategorije broja praćena je suprasegmentnim i segmentnim alternacijama. U bugarskome jeziku pri homonimiji flektivnih morfema pojedinačne alternacije dobivaju status formaliziranih diferencijatora oblika (*simulfiksa* po J. Maslovu): <t-t'> *брам-а* /brata/ (brojni oblik) i *брам'-а* /brat'-a/ (množina); <α-β> *крàк-а* /krak-a/ (brojni oblik) i *крак-à* /krak-a/ (množina). Oponiranje u okviru kategorije naglašavaju: 1/ konsonantske alternacije sa M k/c, M g/z, M h/s i alternacije <diježan-nediježan konsonant>; 2/ vokalne alternacije sa M o/e, M 'a/e, M e/j, M j/e; 3/ vokalne redukcije sa M *ǎ/ø*, M *e/ø*; 4/ metateza sa M *rà/ǎr*; 5/ redukcija osnove sa M *in/ø* i M *j/ø*; 6/ segmentno duljenje osnove <ø-vk> sa M *ø/ov*, M *ø/ev*, M *ø/et*, M *ø/en*, M *ø/es*, <o-vk₁k₂> sa M *ø/ovc*, M *ø/išt*; 7/ suprasegmentne alternacije <α-β> i <β-α>.

U hrvatskome jeziku kategorijalno oponiranje *jednina/množina* najčešće je praćeno strukturnim oponiranjem jedninske i množinske osnove: <in-ø> i <ø-ov>, <ø-ev> koje je kod jednosložnih osnova s dugosilaznim akcentom u nekim akcenatskim tipovima usklađeno s alternacijom kvantitete.

Kategorija određenosti

Kategorija određenosti bitna je gramatička značajka imenskih sustava istočnojužnoslavenskih jezika prema kojoj oni snažno kontrastiraju sa svim ostalim slavenskim jezicima. Kategorija funkcionira preko semantičke opreke *određenost/neodređenost*. Na planu izraza neodređenost se u jednini obilježava nultim morfemom, dok određenost raspolaže gramatičkim markerima za svaki rod po-

sebno. U okviru određenosti u jednini razlučuju se značenja *individualne određenosti* i *generičnosti*, a u množini *kvantitativne određenosti*. Određeni je član u bugarskome jeziku postpozitivan morfem koji aglutinacijom (naljepljivanjem) dolazi uz osnovni neodređeni oblik imenice u jednini i množini po modelu: *supstantivna osnova + fleksija + određeni član*. Morfem ulazi u akcenatsku cjelinu s imenicom, pri čemu je obično u zanaglasnoj poziciji. Pod akcent može dolaziti samo u jednini kod jednosložnih imenica m. i ž. r. s nultom fleksijom. Određeni član za m. r. stupa u opreku *subjektnost/objektnost* (pun član kod subjekta i kratak član kod objekta).

Formalno naglašavanje opreke određenost/neodređenost kod imenica m. i ž. r. provodi se: 1/ vokalnom redukcijom sa M \check{a}/\emptyset ; 2/ vokalnom alternacijom sa M $'a/e$; 3/ konsonantskom alternacijom $\langle dijezan \sim nedijezan \rangle$, 4/ metatezom sa M $r\check{a}/\check{a}r$; 5/ suprasegmentnim alternacijama $\langle \alpha \sim \beta \rangle$ i $\langle \beta \sim \alpha \rangle$. Kod imenica sr. r. kategorija nije markirana morfonološkim alternacijama.

Kategorije roda, broja, određenosti i apelativnosti u bugarskome jeziku imaju vlastit inventar gramatičkih morfema, dok se kategorije roda, broja i padeža u hrvatskome izriču jednom fleksijom. Sinkretizirani plan sadržaja svake padežne fleksije uključuje gramem roda, broja i padeža. Gramatičkim se morfemima u oba jezika pridružuje i sustav morfonoloških segmentnih i suprasegmentnih alternacija, koje u ulozi periferijskih modifikatora naglašavaju oponiranje unutar gramatičkih kategorija.

II. SUPSTANTIVNA PARADIGMATIKA BUGARSKOGA I HRVATSKOGA JEZIKA

U bugarskome jeziku maksimalna supstantivna paradigma³ funkcionira kod imenica m. r. sa sedam pozicija: 1/ osnovni neodređeni oblik; 2/ određeni oblik u jednini; 3/ apelativni oblik; 4/ neodređeni oblik u množini; 5/ određeni oblik u množini; 6/ brojni oblik i 7/ kolektivni oblik. Maksimalna paradigma imenica ž. r. ima šest pozicija (bez brojnoga oblika), a imenica sr. r. – pet (bez brojnoga i apelativnoga oblika).

U hrvatskome jeziku maksimalna supstantivna paradigma obuhvaća četrnaest pozicija: sedam u jednini sa šest fleksija za N, G, DL, A, V, I i sedam u množini s četiri formalno sinkretizirane fleksije za NV, G, DLI i A. Takvu paradigmu obično imaju imenice m. r. s nultom fleksijom i ž. r. s fleksijom –a. Paradigma imenica sr. r. s fleksijama –o i –e u N jd. ima četiri sinkretizirane oznake u jednini za NAV, DL, G, I i tri u množini za NAV, G, DLI. Najvišim stupnjem formalnoga sinkretizma izdvajaju se paradigme imenica ž. r. s nultom fleksijom u N jd. U jednini one funkcioniraju s tri sinkretizirane fleksije za NA, GDVL i I, a u množini s drukčijom sinkretizacijom za NAV, G i DLI. Morfološka sinkretizacija na planu izraza vezana je uz bogat inventar supra-

3 Termin *paradigma* od grč. *paradeigma* u značenju primjerak ili obrazac koristi se ovdje u smislu sistematski svrstanih oblika jednoga supstantiva u određenome redoslijedu koji služi kao oblikotvorni model određene klase leksema.

segmentnih i segmentnih alternacija koje preuzimaju funkciju periferijskih modifikatora padežne semantike. U određenim morfonološkim pozicijama pri formalnoj homonimiji fleksija alternante dobivaju stupanj simulfiksa: *bubreg-e* (A mn.) i *bubrež-e* (V. jd.), *vojsc-i* (D, L jd.) i *vojsk-i* (G. mn.), *duh-e* (A mn.) i *duš-e* (V jd.), *ugl-a* (G jd.) i *ugal-a* (G mn.) itd.

Ovisno o semantičkom čimbeniku i strukturi supstantivnih osnova oponiranje oblika u oba jezika može biti morfonološki markirano ili nemarkirano. Svaka supstantivna paradigma sadrži konstantan dio oblika koji je zajednički svim paradigmatskim pozicijama i promjenjivi dio, prema kojemu se provodi formalna diferencijacija. Različitost na planu izraza omogućuje na planu sadržaja oponiranje morfoloških značenja u okviru gramatičkih kategorija. Konstantan dio oblika, odnosno *supstantivna osnova*,⁴ nositelj je leksičkoga značenja riječi, dok se promjenjivi dio podudara s relacijskim gramatičkim morfemima, odnosno fleksijama. U bugarskome jeziku to mogu biti i nerelacijski gramatički morfemi kakvi su članovi za određenost. Većina leksema u oba jezika ima konstantnu supstantivnu osnovu u svim paradigmatskim pozicijama. Takvi leksemi imaju morfonološki nemarkirane paradigme. Drugi leksemi, čija se osnova segmentno razlikuje u određenim paradigmatskim pozicijama od osnove ostalih oblika u jednoj paradigmi, imaju morfonološki markiranu paradigmu. Segmentne diferencijacije mogu se pojavljivati na završetku osnove ili u korijenskome morfemu. Najčešće su morfonološki relevantni: 1/ strukturna karakteristika završetka osnove u zoni kontaktiranja s gramatičkim morfemom; 2/ broj slogova (jednosložnost, dvosložnost ili višesložnost osnove); 3/ proizvodnost osnove određenim sufiksom; 4/ akcenatski tip osnove; 5/ leksičko–gramatički čimbenik (rod supstantiva); 6/ semantički čimbenik (domaća riječ ili posuđenica); 7/ stilski čimbenik (stilaska neutralnost ili markiranost).

III. KARAKTERISTIKA SUPSTANTIVNIH OSNOVA

Alternacije jata u oba jezika pripadaju segmentnim diferencijacijama unutar korijenskoga morfema. Alternacije obuhvaćaju pojedinačne ili malobrojne klase supstantiva najčešće ujedinjenih načelom leksičke derivacije oblika i rjeđe strukturnim načelom. Rječotvorne skupine u bugarskome jeziku stvaraju imenice *мяна* /m'ana/ s deset izvedenica, *сянка* /s'anka/ s četiri, *вяра* /v'ara/ s tri, a u hrvatskome – imenica *dio* s četiri izvedenice, *vrijeme* s tri, *cijevka* s tri itd. U oba jezika kod imenica m. r. proširene su neprefigurane jednosložne osnove od kojih su prefiksacijom ili kompozicijom izvedeni novi leksemi. Drukčiju strukturnu karakteristiku u hrvatskome jeziku imaju imenice m. r. s vokaliziranim osnovom i osnovom proizvedenom sufiksom *-ak-*. Načelno su vokalizirane supstantivne osnove netipične za slavenske jezike i funkcioniraju prete-

4 Termin *osnova* obično se koristi u dva značenja: konstantnoga dijela svih morfoloških oblika jedne imenice (prefiks–korijen–sufiks) i zajedničkoga dijela svih oblika u vrsti deklinacije.

žito u posudenicama. Imenice sr. r. u bugarskome jeziku imaju jednosložnu osnovu, a u hrvatskome – osnovu s reduciranim morfonološkim segmentom ⟨et-∅⟩, ⟨en-∅⟩. Osnove dvaju supstantiva izvedene su sufiksom –c-. Kod imenica ž. r. u bugarskome jeziku alternacije zahvaćaju: 1/ osnove izvedene sufiksima –b-, –k-, –ost-, 2/ jednosložne osnove i izvedene od njih prefigirane i kompozitne osnove. U hrvatskome jeziku alternacije nastaju samo u izvedenim sufiksom –k- osnovama.

Pojava alternacija u supstantivnoj paradigmatici u oba jezika može se opisati kao funkcija nekoliko karakteristika. U hrvatskome jeziku morfonološki je relevantna strukturna karakteristika supstantivnih osnova koja utječe na kvantitetu korijenskoga sloga: 1/ segmentno duljenje osnove ⟨∅-vk⟩ i ⟨k₁∅k₂-k₁vk₂⟩⁵; 2/ redukcija osnove ⟨v₁k-v₁∅⟩; 3/ vokalizacija osnove ⟨l-o⟩ ispred nulte fleksije. Od spojnih segmenata za alterniranje jata morfonološki su relevantni svi osim –er-. Odsutnost alternacija u navedenim uvjetima vezana je uz akcenatski tip supstantivne osnove. Tako se regularno alternacija provodi kod supstantiva m. r. s jednosložnom osnovom pod dugosilaznim akcentom (s dugouzlaznim akcentom u L) i s proširenom množinskom osnovom pod kratkosilaznim akcentom (cvijet/cvijetovi), dok kod supstantiva s istovjetnim akcenatskim tipom u jednini i s proširenom množinskom osnovom pod dugouzlaznim akcentom ne dolazi do alterniranja (lijek/lijekovi).

U bugarskome jeziku, usprkos registraciji sličnih strukturnih duljenja ⟨∅-vk⟩ i ⟨∅-vk₁k₂⟩ u supstantivnim osnovama imenica m. r. –ov-, –ovc-, –išt-, takva karakteristika množinskih osnova ostaje irelevantna glede alterniranja jata. Modifikacija osnove opisuje se funkcijom triju karakteristika: 1/ akcenatskim tipom osnove; 2/ tipom množinske fleksije; 3/ tipom vokativne fleksije. Druga i treća karakteristika ovise o morfološkom tipu paradigme.

Može se poopćiti da se u supstantivnoj paradigmatici u oba jezika alternacije jata opisuju kao funkcija akcenatskih i morfoloških paradigmi, pri čemu su u bugarskome jeziku morfonološki relevantni gramatički relacijski morfemi (tipovi fleksija), a u hrvatskome strukturni segmenti koji mijenjaju osnovu za jedan slog i izazivaju duljenje ili kraćenje korijenskoga sloga. Akcenatske paradigme u bugarskome jeziku razlikuju se po pokretnosti i nepokretnosti akcenta, a u hrvatskome po mjestu, kvaliteti i kvantiteti akcenta.

IV. POLAZNA OSNOVA

U *morfološki markiranim paradigmama* (u kojima funkcionira više od jedne varijante osnove) potrebno je razlučivati *ishodišnu* i *modificiranu* varijantu osnove. Usmjeravanje varijanti određuje smjer alternacije, jer u ishodišnoj vari-

5 Navedeni strukturni segmenti poznati su pod nazivom »spojnik«, »proširak« ili »umetak«. Svi proširci imaju jednosložnu strukturu: –ov-, –ev-, –es-, –et-, –en-, –er-. Njima se mogu dodati i morfonološki segmenti –a- i –j-.

janti funkcionira ishodišna alternanta osnove, a u modificiranoj – sekundarna. U sinkroniji usmjerenost alternacije može se ne podudarati sa smjerom povijesnih glasovnih promjena, naročito u pojedinim paradigmama, jer tzv. kanonski oblik u paradigmi može biti izvedenica sa sekundarnom alternantom, ali naspram ostalih paradigmatskih oblika sekundarna alternanta će funkcionirati kao primarna. U sinkronijskim opisima koriste se dva osnovna kriterija za određivanje ishodišne varijante – 1/ *kanonski* (rječnički) oblik; 2/ kriterij morfonološke distribucije. Prema S. Pavešiću kao kanonski oblik jedne riječi uzima se onaj koji je najmanje ovisan o ostalim riječima u rečenici. Na primjer od oblika *knjiga, knjige, knjizi, knjigu, knjigom, knjigo* najsamostalniji je nominativni oblik *knjiga* (*Hrvatska gramatika*, 1995., str. 98.). Prema tome neki morfonolozi prihvaćaju osnovu kanonskoga oblika kao ishodišnu. Drugi određuju ishodišnu osnovu primjenom sinkronijskoga kriterija morfonološke distribucije. Brojniji paradigmatski oblici s materijalno istovjetnom varijantom osnove imaju širu morfonološku distribuciju. U paradigmi imenice *vrijeme-ø* varijanta osnove *vrijeme-* ima distribuciju samo u trima paradigmatskim pozicijama u N, A i V jednine, dok varijanta *vremen-* funkcionira u svih ostalih 10 paradigmatskih pozicija (3 u jd. i 7 u mn.). Alternacija se na taj način usmjeruje od osnove sa širom distribucijom i manjom uvjetovanošću prema osnovi s užom morfonološkom distribucijom *vremen-* → *vrijeme-* i alternacije ⟨e→ije⟩ i ⟨en→eø⟩. Takvo usmjeravanje daje sažetost i kratkoću morfonološkome opisu, jer se ne mora opisivati 13, nego samo 3 paradigmatske pozicije. Kriterij morfonološke distribucije korišten je u morfonološkim opisima slavenskih jezika kod S. Tolstoj i T. Popove, a primjenjivat će se i u ovom radu.

V. MORFONOLOŠKA STRUKTURA SUPSTANTIVNIH OSNOVA

Morfonološki markirane paradigme imaju *morfonološku strukturu* koja se određuje brojem segmentno diferenciranih varijanti osnove jednoga supstantiva. Imenice u bugarskome i hrvatskome jeziku s alternacijom jata u korijenskome morfemu mogu imati od tri, što je maksimalni broj, do dvije, što je minimalni broj diferenciranih varijanti, pri čemu paradigma s morfonološkom strukturom od triju varijanti nije rezultat jedino alternacija jata, nego rezultat provedene ili neprovedene alternacije u kombinaciji s drugom alternacijom. U hrvatskome jeziku alternacije jata kombinirane su: 1/ sa segmentnim duljenjem osnove ⟨ø~vk⟩ kod jednosložnih imenica m. r.; 2/ s redukcijom osnove kod imenica sr. r. ⟨v₁ø~v₁k⟩; 3/ s vokalizacijom osnove imenica m. r. ispred nulte fleksije ⟨l~o⟩; 4/ sa segmentnim duljenjem višekonsonantskoga završetka osnove u G množine ⟨k₁k₂~k₁vk₂⟩ kod imenica ž. i sr. r. i 5/ alternacijom ⟨k~c⟩ na kraju osnove imenica ž. r. ispred fleksije –i u DL jd. Sve navedene segmentne alternacije osim posljednje morfonološki su relevantne za alterniranje jata. U bugarskome jeziku alternacije jata kombiniraju se sa segmentnim duljenjem jednosložnih osnova imenica m. r. ⟨ø~vk⟩, ⟨ø~vk₁k₂⟩ i redukcijom vokala ⟨ä~ø⟩ u os-

novama sa sufiksom –*ăr*. U oba jezika broj segmentno diferenciranih osnova u jednoj paradigmi naznačuje dvije morfonološke strukture: I/ s dvjema diferenciranim osnovama unutar paradigme i II/ s trima diferenciranim osnovama. Na temelju distribucije diferenciranih osnova u paradigmatskim pozicijama određuju se *morfonološke vrste paradigmi*. U bugarskome jeziku četiri vrste I. morfonološke strukture izdvajaju se na temelju oponiranja: 1/ vokativna osnova/sve ostale paradigmatske osnove; 2/ jedninska osnova određenoga oblika/sve ostale paradigmatske osnove; 3/ množinska osnova/jedninska osnova; 4/ množinska osnova i vokativna osnova/jedninska osnova. U hrvatskome jeziku na temelju oponiranja izdvajaju se četiri vrste I. morfonološke strukture: 1/ NAV osnova/sve ostale osnove; 2/ NA osnova/sve ostale osnove; 3/ množinska genitivna osnova/sve ostale osnove i 4/ množinska osnova/jedninska osnova. Unutar II. morfonološke strukture u bugarskome jeziku izdvaja se pet vrsta: 1/ vokativna osnova/jedninska osnova/množinska osnova; 2/ neodređena jedninska osnova, vokativna osnova/određena jedninska osnova/množinska osnova; 3/ neodređena jedninska osnova/vokativna osnova i određena jedninska osnova/množinska osnova; 4/ jedninska osnova/vokativna osnova/množinska osnova i 5/ jedninska neodređena i vokativna osnova/jedninska određena osnova/množinska osnova. Unutar II. morfonološke strukture u hrvatskome jeziku izdvajaju se tri vrste: 1/ jedninska DL osnova/množinska genitivna osnova/sve ostale osnove; 2/ jedninska NAV osnova/jedninska osnova ostalih padeža/množinska osnova; 3/ jedninska NA osnova/jedninska osnova ostalih padeža/množinska osnova.

Morfonološke strukture supstantivnih osnova s alternacijama jata bugarski jezik

	Vrsta	jd.			mn.		primjeri
		jd.	odr.	V	mn.	odr.	
I.	1.						стреха
	2.						цялост
	3.						вяра, лято
	4.						обяд, задявка
II.	1.						хляб, хрян
	2.						дял, свян
	3.						гняв, свят
	4.						вятър
	5.						бряг, бяг

hrvatski jezik

	Vrsta	jd.					mn.				Primjeri	
		N	A	V	G	DL	I	NV	A	G		DLI
I.	1.											vrijeme, ždrijebe
	2.											odio, udio, predio
	3.											cijevka, dvo cijevka
	4.											bijeg, vrijes, lijes, tijelo
II.	1.											popijevka
	2.											dijete
	3.											dio

nemarkirana pozicija	alternacijom jata morfonološki markirana pozicija	drugom alternacijom morfonološki markirana pozicija	alternacijom jata i drugom alternacijom morfonološki markirana pozicija

VI. MORFONOLOŠKI TIPOVI S ALTERNACIJAMA JATA U BUGARSKOME JEZIKU

U bugarskome jeziku alternacijama jata markirane su paradigme više od devedeset imenica svih triju rodova. Brojčano prevladavaju imenice ženskoga roda (oko 60) s nisko produktivnim alternacijama. Slijedi dvadesetak imenica muškoga roda s neproduktivnim alternacijama i desetak imenica srednjega roda s nisko produktivnim alternacijama.

Supstantivne osnove dopuštaju: 1/ α -akcent koji je fiksiran na osnovi; 2/ β -akcent koji je fiksiran na gramatičkome morfemu (fleksiji i određenome članu) i 3/ pokretni α/β -akcent.⁶ Kod supstantivnih osnova s β -akcentom ispred vokativne fleksije u ž. r. i ispred nulte fleksije jednosložnih imenica m. r. provodi se alternacija $\langle\alpha-\beta\rangle$, te se akcent regresivno pomiče u smjeru supstantivne osnove. Za alterniranje jata morfonološki su relevantne suprasegmentne alternacije $\langle\beta-\alpha\rangle$ i $\langle\alpha-\beta\rangle$. U supstantivnoj paradigmatici alternacije $\langle\alpha-\beta\rangle$ i $\langle\beta-\alpha\rangle$ oblikuju četiri tipa akcenatskih paradigmi. Prva i druga funkcioniraju kod imenica

6 Aronson, H. J., *Bulgarian inflectional morphonology*, The Hague–Paris 1968.

s $\langle\alpha\text{-}\beta\rangle$ akcentiranim osnovama, a treća i četvrta kod imenica s β -akcentiranom osnovom. Distribucija alternacija $\langle\beta\text{-}\alpha\rangle$ ovisi o rodu supstantiva. U standardnome jeziku akcenatske alternacije nisu produktivne.

I.

jd.	odr. jd.	V	mn. i odr.
α	β	α	α

II.

jd.	odr. jd.	V	mn. i odr.
α	α	α	β

III.

jd.	odr. jd.	V	mn. i odr.
β	β	α	β

IV.

jd.	odr. jd.	V	mn. i odr.
α	β	α	β

Od šest morfonoloških tipova paradigmi nepomičan α -akcent imaju I.2., III.1. i IV. U njima su morfonološki relevantni tip množinske fleksije $-i$ te tip vokativne fleksije $-e$. U morfonološkim tipovima II. i III.2. supstantivne osnove su s pokretnim akcentom $\langle\alpha\text{-}\beta\rangle$ koji se pomiče na množinsku fleksiju i određeni član u jednini. U morfonološkim tipovima I.1., V. i VI. jednosložne supstantivne osnove imaju β -akcent na gramatičkim morfemima. Pomicanje akcenta provodi se pred vokativnom fleksijom u m. i ž. r. koja u bugarskome jeziku uvijek ostaje nenaglašena, te pred nultom fleksijom jednosložnih imenica muškoga roda.

Prema morfonološki markiranim pozicijama i funkcionalnoj specijalizaciji alternanata paradigme se dijele u šest morfonoloških tipova od kojih je I. tip s niskim stupnjem vjerojatnosti funkcioniranja. Morfonološku markiranost provode alternacije s morfonemima M 'a/e i M e/'a i usmjerenošću $\langle'a\text{-}e\rangle$ i $\langle'e\text{-}'a\rangle$. Uvjetovanost alternacija u svakome od šest morfonoloških modela ima poseban karakter. Sekundarne alternante markiraju različite morfonološke pozicije odnosno različita kategorijalna značenja i sukladno tome imaju različitu funkcionalnu specijalizaciju tako da se ne mogu poopćiti u zajedničke morfoneme.

**Paradigmatske pozicije u kojima se u bugarskome jeziku provode
alternacije jata**

tip	jd.	odr.	V	mn.	odr.	Primjeri
I.						делба, стреха, резка, бряст, дрян, хляб, хрян (7)
II.						бляскавост, вярност, невярност, зрялост, незрялост, рядкост, рязкост, цялост, цялостност, святост, свяст, дял, свян (13)
III.						вяра, изневяра, невяра, врява, дрямка, полудрямка, мряна, мрянка, мяна, замяна, измяна, обмяна, отмяна, подмяна, премяна, промяна, размяна, смяна, мяра, мярка, контрамярка, полумярка, противомярка, невяста, плява, пряспа, пяна, раздяла, подялба, разподялба, разпредялба, ряпа, скорбяла, сряда, стряха, сянка, отсянка, полусянка, светлосянка, сяра, железо, лято, мляко, място, тяло, антитяло, противотяло, коляно, дядо, прадыдо (50)
IV.						невян, обяд, вятър, задявка, дрянка, загрявка, нагрявка, посявка, прищявка, прозявка, седянка, спявка, бялка (13)
V.						бряг, бяг, бяс, грях, мях, смях, сняг, цяр, звяр (9)
VI.						гняв, свят, цвят (3)

I. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.	odr.	V	mn.	odr.
I.					

Prema I. tipu s morfonološki markiranom kategorijom apelativnosti mijenja se pet nemotiviranih imenica s jednosložnom osnovom i dvije sufiksne izvedenice. Kategorija roda ima ulogu morfološkoga diferencijatora koji ga dijeli u dva podtipa. Tip I.1. ima β -akcent fiksiran na gramatičkome morfemu, koji se u vokativu pomiče na korijenski morfem. Uvjetovanost je alternacije suprasegmentnoga karaktera. Alternacija s M e/'a morfonološki markira paradigmu imenica ženskoga roda. Tip I.2. ima supstantivnu osnovu s α -akcentom fiksiranim na korijenskome morfemu, a alternacija s M 'a/e morfonološki markira paradigmu imenica muškoga roda. U množinskim oblicima provodi se duljenje osnove segmentom *-ov-* koji segmentno naglašava oponiranje jedninskih i množinskih osnova unutar kategorije broja. Alternacija je uvjetovana tipom vo-

kativne fleksije *-e*. Alternacija sa M *e/a* ima usmjerenost $\langle e \rightarrow 'a \rangle$, a alternacija sa M *'a/e* – $\langle 'a \rightarrow e \rangle$.

Zbog destabilizacije gramatičke kategorije apelativnosti i leksičke semantike nebića koja se teško povezuje uz značenje apelativnosti u I. tipu postoji jedino teoretska mogućnost za alternaciju.

Alternacije nisu produktivne.

I.1.	jednina i određenost K_e-a-ta	množina i određenost K_e-i-te	V jd. K_{'a}-o
1.	делб-à-та delb-a-ta	делб-й-те delb-i-te	д'ялб-о d'alb-o
2.	стрех-à-та//страха-гà streh-a-ta//str'aha-ta	стрех-й-те streh-i-te	◆
3.	резк-à-та rezk-a-ta	резк-й-те rezk-i-te	◆
I.2.	jednina i određenost K_{'a}-Ø-a/ăt	množina i određenost K_{'a}-ov-e-te	V jd. K_e-e
1.	бр'яст-а/-ът br'ast-a/-ăt	бр'яст-ов-е-те br'ast-ov-e-te	бр'ест-е brest-e
2.	др'ян-а/-ът dr'an-a/-ăt	др'ян-ов-е-те dr'an-ov-e-te	◆
3.	хл'яб-а/-ът hl'ab-a/-ăt	хл'яб-ов-е-те hl'ab-ov-e-te	◆
4.	хр'ян-а/-ът hr'an-a/-ăt	хр'ян-ов-е-те hr'an-ov-e-te	◆

II. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.	odr.	V	mn.	odr.
II.					

Drugi tip obuhvaća trinaest imenica s nultom fleksijom u osnovnome obliku. Dvije su jednosložne imenice m. r. koje dulje množinsku osnovu segmentom *-ov-* i jedanaest je imenica ž. r. s istovjetnom strukturom motiviranih (izvedenih) osnova: korijen + *-ost-*. Zbog leksičke semantike koja ne dopušta tvorbu apelativnih oblika paradigma je reducirana za jednu poziciju. Morfonološki je markiran određeni oblik u jednini. Morfonološku markiranost provodi supra-segmentno uvjetovana alternacija s morfonemom M *'a/e*. Supstantivne osnove imaju pokretan tip akcenta s alternacijom $\langle \alpha \sim \beta \rangle$. U poziciji za određenost akcent se pomiče s korijenskoga morfema na određeni član i izaziva alterniranje $\langle 'a \sim e \rangle$ s usmjerenošću $\langle 'a \rightarrow e \rangle$. Alternacija naglašava opreku individualne određenosti/neodređenosti. Alternante imaju jednu funkcionalnu specijalizaciju s višim stupnjem morfologizacije. Alternacija nije produktivna.

II.	jd. К'а-Ø	odr. Ке-Ø-а/ăt ili та	mn. i odr. К'а-е//и-те	V jd. К'а-о
1.	дѣл-Ø d'al-Ø	del-à-/ѣт del-a/-ăt	дѣлов-е-те d'alov-e-te	♦
2.	свѣн-Ø sv'an-Ø	свен-а/-ăt sven-à/ѣт	свѣнов-е-те sv'anov-e-te	♦
3.	блѣскавост-//блѣскавост-Ø bl'askavost-//bleskavost-Ø	блескавост-та bleskavost-ta	♦	♦
4.	вѣрност-//вѣрност-Ø v'arnost-//vernost-Ø	верност-та vernost-ta	♦	♦
5.	невѣрност-//невѣрност-Ø nev'arnost-//nevernost-Ø	неверност-та nevernost-ta	♦	♦
6.	зрѣлост-//зрѣлост-Ø zr'alost-//zrelost-Ø	зрелост-та zrelost-ta	♦	♦
7.	незрѣлост-//незрѣлост-Ø nezr'alost-//nezrelost-Ø	незрелост-та nezrelost-ta	♦	♦
8.	цѣлост-Ø c'alost-Ø	целост-та celost-ta	цѣлост-и-те c'alost-i-te	♦
9.	цѣлостност-Ø c'alostnost-Ø	целостност-та celostnost-ta	♦	♦
10.	рѣдкост-Ø r'adkost-Ø	редкост-та redkost-ta	рѣдкост-и-те r'adkost-i-te	♦
11.	рѣзкост-Ø r'azkost-Ø	резкост-та rezkost-ta	♦	♦
12.	свѣтост-Ø sv'atost-Ø	светост-та svetost-ta	♦	♦
13.	свѣст-Ø sv'ast-Ø	свест-та svest-ta	♦	♦

III. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.	odr.	V	mn.	odr.
III.					

Treći tip obuhvaća pedesetak imenica ž. i sr. r. Trinaest imenica ima nemo-tivirane jednosložne osnove, pri čemu je šest od njih postalo proizvodnim osnova-ma za drugih dvadesetak prefikslnih i sufikslnih izvedenica. S najproduktivnijom je osnovom imenica *мяна* /m'ana/ s desetak izvedenica. Imenica *мяра*

/m'ara/ ima četiri izvedenice, а *вяра* /v'ara/ i *мяло* /t'alo/ по dvije. Podjela u podtipove provodi se prema akcentu osnova i različitoj uvjetovanosti materijalno istovjetnih morfonema. U III.1. alternacija je uvjetovana tipom množinske fleksije –i, а u III.2. suprasedgmentnim čimbenikom. Supstantivne osnove u III.1. imaju α–akcent, fiksiran na korijenskome morfemu, dok su osnove u tipu III.2. s pokretnim α–β–akcentom koji se u množinskim oblicima pomiče na gramatički morfem. Određeni oblici čuvaju mjesto akcenta neodređenih oblika. Alternacije s M 'a/e segmentno naglašavaju oponiranje unutar kategorije broja. Zbog pojedinačne funkcionalne specijalizacije alternacija ima viši stupanj morfologizacije. Imenica *коляно* /kol'ano/ ima varijantne množinske oblike: *колена* /kolena/ i *колене* /kolene/. Morfološka dubletnost množinskih oznaka dovela je do polarizacije i diferencijacije leksičke semantike. Oblicima s fleksijom –e danas se označavaju dijelovi ljudskoga tijela, dok se oblicima s fleksijom –a označavaju tehnički termini ili koje drugo prijenosno signiranje.

Alternacija je nisko produktivna jer je registrirana u novijim tvorenicaма: *антитяло* /antit'alo/ (antitijelo) i *противотяло* /protivot'alo/ (protutijelo).

III.1.	jednina i određenost K'a-a-ta		množina i određenost Ke-i-te		V jd. K'a-o
1.	–в'яр–а–та	v'ar-a-ta	–в'єр–и–те	ver-i-te	◆
2.	–вр'яв–а–та	vr'av-a-ta	вр'єв–и–те	vrev-i-te	◆
3.	–др'ямк–а–та	dr'amk-a-ta		◆	◆
4.	мр'ян–а–та	mr'an-a-ta	мр'єн–и–те	mren-i-te	◆
5.	м'ян–а–та	m'an-a-ta	–м'єн–и–те	men-i-te	◆
6.	м'яр–а–та	m'ar-a-ta	–м'єр–и–те	mer-i-te	◆
7.	нев'яст–//нев'єст–а–та nev'ast–//nevest-a-ta		нев'єст–и–те	nevest-i-te	nev'ost-o nev'ast-o
8.	пл'яв–а–та	pl'av-a-ta		◆	◆
9.	пр'ясп–а–та	pr'asp-a-ta	пр'єсп–и–те	presp-i-te	◆
10.	п'ян–а–та	p'an-a-ta		◆	◆
11.	разд'ял–а–та	razd'al-a-ta	разд'єл–и–те	razdel-i-te	◆
12.	р'яп–а–та	r'ap-a-ta	р'єп–и–те	rep-i-te	◆
13.	скорб'ял–а–та	skorb'al-a-ta		◆	◆
14.	ср'яд–а–та	sr'ad-a-ta	ср'єд–и–те	sred-i-te	◆
15.	стр'ях–//стр'єх–а–та str'ah–//streh-a-ta		стр'єх–и–те	streh-i-te	◆
16.	–с'янк–а–та	s'ank-a-ta	–с'єнк–и–те	senk-i-te	◆
17.	с'яр–а–та	s'ar-a-ta		◆	◆

Primjeri:

1. вяра, изневяра, невяра;
3. дрямка, полудрямка;
4. мряна, мрянка;
5. мяна, замяна, измяна, обмяна, отмяна, подмяна, премяна, промяна, размяна, смяна;
6. мяра, мярка, контрамярка, полумярка, противомярка;
11. раздяла, подялба, разподялба, разпредялба;
16. сянка, отсянка, полусянка, светлосянка;

III.2.	jd. i odr. K'a-o-to		mn. i odr. K_e-a-ta	
1.	желяз-о-то	žel'az-o-to	желез-à-та	želez-a-ta
2.	ляг-о-то	l'at-o-to	лет-à-та	let-a-ta
3.	мляк-о-то	ml'ak-o-to	млек-à-та	mlek-a-ta
4.	мяст-//мест-о-то	m'ast-//mest-o-to	мест-à-та	mest-a-ta
5.	тъл-о-то	t'al-o-to	тел-à-та	tel-a-ta
6.	колян-о-то	kol'an-o-to	колен-à-та	kolen-a-ta
			колен-è-те	kolen-e-te
		K'a-o-to		K_e-i-te
7.	дяд-о-то	d'ad-o-to	дѐд-й-те	ded-i-te

Primjeri:

5. тяло, антитяло, противотяло;
7. дядо, прадыдо.

IV. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.	odr.	V	mn.	odr.
IV.					

Četvrti morfonološki tip obuhvaća trinaestak imenica m. i ž. r. s fiksiranim α -akcentom na korijenskome morfemu. Sve imenice ž. r. imaju sufiksom *-k-* motiviranu osnovu. Imenice su m. r. s nemotiviranom korijenskom osnovom. Morfonološki su markirani vokativni i množinski oblici. Segmentna diferencijacija osnove naglašava opreke: apelativnost/neapelativnost i jednina/množina. Alternanta ⟨a⟩ vezana je uz značenje jednine kod neodređenih i određenih oblika, dok se alternantom ⟨e⟩ naglašava značenje množine neodređenih i određenih oblika te apelativnost. Alternacija s M 'a/e ima usmjerenost ⟨a→e⟩. Uvjetovana je tipom vokativne fleksije *-e* i množinske fleksije *-i*. Alternacija ima početni stupanj morfologizacije, jer naglašava više gramatičkih značenja.

Na temelju strukturnih karakteristika supstantivnih osnova i kriterija produktivnosti IV. morfonološki tip razvrstava se u dva podtipa. Prvi obuhvaća desetak imenica ž. r. s proizvedenom sufiksom *-k-* osnovom. Drugi uključuje tri imenice m. r. s dvosložnom osnovom i nultom fleksijom.

Imenica *вѣтър* /v'atăr/ (vjetar) ima tri fakultativne množinske osnove: bez spojnika i sa spojnicima *-ov-* i *-išt-*. U proširenoj osnovi akcent je pokretnoga α - β -tipa te pomicanje na fleksiju izaziva alterniranje (ʹa~e). Dupletnost je morfoloških markera u množini uzrok semantičke i stilske diferencijacije. Prošireni segmentom *-išt-* množinski oblici markirani su pejorativno, a neprošireni poetski. U svim množinskim osnovama alternacija jata praćena je vokalnom redukcijom (ǎ~ø) na završetku osnove. Duljenje množinske osnove segmentom *-ovc-* kod imenica *дѣдо* /d'ado/ i *прадѣдо* /prad'ado/ u kontrastnoj distribuciji s neproduljenom osnovom i alternacijom jata *дѣд-и* /ded-i/ i *прадѣд-и* /praded-i/ uzrokovala je semantičku diferencijaciju leksičkih morfema. Množinski oblik s alternacijom jata u standardnome jeziku ima značenje predaka, a produljena osnova bez alternacije jata *дѣд-овци-и* /d'ad-ovc-i/ značenje starih muškaraca.

Alternacija je nisko produktivna kod imenica ž. r. i neproduktivna kod imenica m. r.

IV.	jd. i odr. K _a -a-ta	mn. i odr. K _e -i-te	V jd. K _e -e
1.	дрѣнк-а-та dr'ank-a-ta	дрѣнк-и-те drenk-i-te	◆
2.	загрѣвк-а-та zagr'avk-a-ta	загрѣвк-и-те zagrevk-i-te	◆
3.	задѣвк-а-та zad'avk-a-ta	задѣвк-и-те zadevk-i-te	◆
4.	нагрѣвк-а-та nagr'avk-a-ta	нагрѣвк-и-те nagrèvk-i-te	◆
5.	посѣвк-а-та pos'avk-a-ta	посѣвк-и-те posevk-i-te	◆
6.	прищѣвк-а-та prišt'avk-a-ta	прищѣвк-и-те prištevk-i-te	◆
7.	прозѣвк-а-та proz'avk-a-ta	прозѣвк-и-те prozevk-i-te	◆
8.	седѣнк-а-та sed'ank-a-ta	седѣнк-и-те sedenk-i-te	◆
9.	спѣвк-а-та sp'avk-a-ta	спѣвк-и-те spevk-i-te	◆
10.	бѣлк-а-та b'alk-a-ta	бѣлк-и-те belk-i-te	◆
	K_a-ø-a/ăt	K_e-i-te	K_e-e
11.	невѣн-ă/н-//невен-а/ът nev'an-//neven-a/ăt	невѣн-и-те neven-i-te	◆
12.	обѣд-//обед-а/-ът ob'ad-//obed-a/ăt	обѣд-и-те obed-i-te	◆
13.	вѣтър-а/-ът v'atăr-a/-ăt	вѣтр-и-те vetr-i-te ветр-ов-ѣ-те vetr-ov-e-te ветр-йща-та vetr-išta-ta	vetr-e vetr-e

V. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.	odr.	V	mn.	odr.
V.					

Peti tip okuplja desetak jednosložnih imenica m. r. Morfonološki su markirani određeni oblici u jednini te određeni i neodređeni oblici u množini. Alternacija markira opreke: određenost/neodređenost i jednina/množina. U množinskim oblicima oponiranje po broju segmentno je naglašeno i preko duljenja osnovne segmentom *-ov-*. Alternacija s M 'a/e i usmjerenošću (‘a→e) uvjetovana je tipom akcenta. Supstantivne osnove imaju pokretan tip akcenta s alternacijom (α-β), koji se s korijena pomiče na morfem za određenost u jednini i množini. Budući da se alternanta ⟨e⟩ povezuje uz više gramatičkih značenja, alternacija ima početni stupanj morfologizacije.

Alternacija nije produktivna.

V.	jd. K'a-Ø	odr. K'e-Ø-a/ăt	mn. i odr. K'e-ov-e-te	V jd. K'a-o
1.	бряг-Ø br'ag-Ø	брег-à/-ът breg-a/-ăt	брегов-è-те bregov-e-te	♦
2.	бяг-Ø b'ag-Ø	бег-à/-ът beg-a/-ăt	♦	♦
3.	бяс-Ø b'as-Ø	бес-à/-ът bes-a/-ăt	бес-ов-è-те bes-ov-e-te	♦
4.	грях-Ø gr'ah-Ø	грех-à/-ът greh-a/-ăt	грех-ов-è-те greh-ov-e-te	♦
5.	мях-//мех-Ø m'ah-//meh-Ø	мех-à/-ът meh-a/-ăt	мех-ов-è-те meh-ov-e-te	♦
6.	смях-Ø sm'ah-Ø	смех-à/-ът smeh-a/-ăt	смех-ов-è-те smeh-ov-e-te	♦
7.	сняг-Ø sn'ag-Ø	снег-à/-ът sneg-a/-ăt	снег-ов-è-те sneg-ov-e-te	♦
8.	цяр-Ø c'ar-Ø	цер-à/-ът cer-a/-ăt	цер-ов-è-те cer-ov-e-te	♦
9.	звяр-Ø zv'ar-Ø	звер/à/-ът zver-a/-ăt звѣр-а/-ът	звер-ов-è-те zver-ov-e-te	звяр-о

VI. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.	odr.	V	mn.	odr.
VI.					

U šestome tipu koji obuhvaća tri jednosložne korijenske imenice m. r. morfonološki su markirani određeni i vokativni oblici u jednini te određeni i neodređeni oblici u množini. Alternacija morfonološki naglašava opreke: odrede-

nost/neodređenost, apelativnost/neapelativnost i jednina/množina. U množinskim oblicima oponiranje po broju segmentno je naglašeno i duljenjem osnove segmentom *-ov-*. Alternacija s M 'a/e i usmjerenošću (<'a→e) uvjetovana je tipom vokativne fleksije *-e* ili *β*-akcentom.

Alternacija je s niskim stupnjem funkcionalne specijalizacije i nije produktivna.

VI.	jd. K _e 'a-Ø	odr. K _e -Ø-a/ăt	mn. i odr. K _e -ov-e-te	V jd. K _e -e
1.	ГНЯВ gn'av	ГНЕВ-à/-ăt gnev-a/-ăt	◆ ГНЕВОВ-è-te gnevov-e-te	◆
2.	СВЯТ sv'at	СВЕТ-à/-ăt svet-a/-ăt	СВЕТОВ-è-te svetov-e-te	◆
3.	ЦВЯТ cv'at	ЦВЕТ-à/-ăt cvet-a/-ăt	ЦВЕТОВ-è-te cvetov-e-te	◆

VII. MORFONOLOŠKI TIPOVI S ALTERNACIJAMA JATA U HRVATSKOME JEZIKU

U hrvatskome jeziku alternacijama jata markirane su paradigme sedamdesetak imenica svih triju rodova. Brojčano prevladavaju imenice m. r. kojih je više od četrdeset. Slijedi desetak imenica ž. r. s fakultativnom alternacijom u G mn. i desetak imenica sr. r. Kod imenice *tijelo* alternacija jata ne sudjeluje u morfološkome, već u semantičkome i stilskome oponiranju oblika unutar kategorije množine. U odnosu na morfonološki markirane pozicije paradigme s alternacijom jata razvrstavaju se u četiri morfonološka tipa. Oni se prema materijalnome ostvarenju morfonema dijele u podtipove. Morfonološko markiranje kategorija provode morfonemi: M je/ije, M e/ije, M ije/i, M je/i, M ije/je i M ije/e, koji usprkos djelomičnoj materijalnoj sličnosti ne mogu biti međusobno poopćeni zbog različite usmjerenosti, funkcionalne specijalizacije i uvjetovanosti u pojedinim morfonološkim tipovima. Morfonemi pak iz jednoga morfonološkog tipa koji funkcioniraju u istim morfonološkim pozicijama usprkos istovjetnoj usmjerenosti i funkcionalnoj specijalizaciji imaju različitu uvjetovanost i materijalno ostvarenje, te se također ne mogu poopćavati. U standardnome jeziku morfonem M ije/je kod imenica ž. r. ima fakultativno ostvarenje vezano uz dubletnost fleksija u G mn. *-a/-i*: *kolijevk-a→koljevak-a//kolijevk-i*, dok se morfonem M ije/je kod imenica m. r. u poziciji poslije skupine *-kr* ili *-k₁k₂r* nalazi u odnosima slobodne distribucije sa M ije/e: *brijeg→bregovi//brjegovi*. Fakultativnost morfonema M ije/je kod dvosložnih osnova imenica m. r. ovisi o strukturi množinske osnove, koja se može duljiti segmentom *-ov*, ali i ne mora: *korijen-ø→korjen-ov-i//korijen-i*. Fakultativnost morfonoloških realizacija može biti praćena stilskom specijalizacijom i diferencijacijom oblika: *smijeh-ø→smjehov-i* (neutr.) i *smijes-i* (ekspr.), *vijek-ø→vjekov-i* (neutr.), *vijec-i* (ekspr.). Kod alternacija s M ije/i i M je/i odnosi slobodne distribucije s morfonološki konstantnim osnovama ograničeni su stilskim čimbenikom: *odio* (zast.) i *odjel* (neutr.), *predio* (zast.) i *predjel* (neutr.), *dijel* (zast.) i *dio* (neutr.).

Kontrastiranje u funkcionalnoj specijalizaciji alternacija u oba jezika zapaža se u sudjelovanju alternacija u hrvatskome jeziku u morfonološkom markiranju opreke ekspresivnost/nekspresivnost unutar značenja množine. Morfonološki konstantne množinske osnove stilski su i ekspresivno markirane, dok su morfonološki markirane osnove stilski neutralne: *vijeci* (ekspr.) i *vjekovi*, *smijesi* (ekspr.) i *smjehovi*, *stijezi* (ekspr. i knjiš.) i *stjegovi*, *bijezi* (poet.) i *bjegovi*, *snijezi* (poet.) i *snjegovi*, *brijezi* (poet.) i *bregovi*. U bugarskome jeziku stilski se diferencijacija pronalazi u množinskim oblicima imenice *вятър* /v'atăr/, ali bez popratne segmentne alternacije: *ветру* /vetri/ (poet.), *ветрища* /vetrišta/ (ekspr.) i *ветрове* /vetrove/ (neutr.). Nositelji diferencijacije su formalni markeri. Rjeđa pojava stilski diferencijacije množinskih oblika vezana je uz mnogo niži stupanj morfološke i morfonološke dubletnosti.

Paradigmatske pozicije u kojima se u hrvatskome jeziku provode alternacije jata

tip	jd.						mn.				primjeri
	N	A	V	G	DL	I	NV	A	G	DLI	
I.											vrijeme, ne vrijeme, međuvrijeme, poluvrijeme, ždrijebe, zvijere, dijete (7)
II.											dio, odio, predio, razdio, udio (5)
III.											popijevka, napijevka, stijenka, zapijevka, kolijevka, cijevka, prakolijevka, klijetka, jednocijevka, dvocijevka, trocijevka, pretklijetka, pripovijetka, crijevce, dlijetce (15)
IV.											tijelo, bijeg, bijelj, bijes, cijep, procijep, cvijet, korijen, mijeh, rijek, sijek, sijer, sijev, smijeh, stijeg, stijenj, svijet, polusvijet, vijek, zijev, brijeg, crijep, krijes, tetrijeb, vrijes, vrijesak, trijes, trijesak, vrijed, ždrijeb, blijesak, hlijev, lijer, lijes, lijev, lijevak, slijev, plijen, slijed, redoslijed, snijeg, žlijeb (43)

I. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.						mn.			
	N	A	V	G	DL	I	NV	A	G	DLI
I.										

Prvi tip obuhvaća manje od deset imenica sr. r. s nultom fleksijom i reduciranom osnovom u NAV jednine ⟨v₁k~v₁∅⟩. Četiri imenice imaju nemotiviranu osnovu, a ostale tri prefiksacijom su izvedene od imenice *vrijeme*. Morfonološki je markirana jedninska NAV osnova, što segmentno naglašava oponiranje nezavisnih i zavisnih oblika. Razvrstavanje po podtipovima provodi se prema morfonemima koji markiraju sinkretiziranu paradigmatsku poziciju. Podtip I.1. obuhvaća dvije imenice s reduciranom osnovom u NAV jednine ⟨et~e∅⟩. Strukturna redukcija supstantivne osnove u navedenoj poziciji dovodi do duljenja korijenskog sloga i alternacije s M je/ije. Usmjerenost alternacije određuje se na temelju ishodišnog oblika, za koji se prema kriteriju brojnije morfonološke distribucije prihvaća varijanta u kosim padežima: ⟨je→ije⟩. Osnova sa širom distribucijom manje je uvjetovana te se alternacija usmjerava od manje uvjetovanih prema više uvjetovanoj varijanti. U podtipu I.2. alternacija s M e/ije provodi se u paradigmi četiriju imenica, izvedenih od imenice *vrijeme* s reduciranom osnovom u NAV jd. ⟨en~e∅⟩ te jedne imenice *ždrijebe* s reduciranom osnovom u NAV jd. ⟨et~e∅⟩. Alternanta ⟨e⟩ nastaje sukladno pravilu: krje→kre u kratkim slogovima. Fakultativne osnove sa sekundarnim alternantama imaju potpuno slobodnu distribuciju. Kod imenice *vrijeme* segmentna alternacija praćena je suprasegmentnom alternacijom prema mjestu akcenta. U množinskoj paradigmi imenice *dijete* funkcionira kolektivni oblik kojemu je osnova morfonološki markirana alternacijom ⟨t~c⟩.

Alternacija s M je/ije nije produktivna, a s M e/ije slabo produktivna, jer se reproducira u novijim izvedenicama.

I.1.	jd.	jd.
	Kije-∅	Kje-et-fleksija
zvijere-∅	NAV	zvjer-et-a G zvjer-et-u DL zvjer-et-om I
dijéte-∅	NAV	djèet-et-a G djèet-et-u DL djèet-et-om I
I.2.	jd.	jd.
	Kkrije-∅	Kkre-en-fleksija
vrijéme-∅	NAV	vrem-en-a G vrem-en-u DL vrem-en-om I

K_{krije}-∅		K_{kre-et}-fleksija	
ždrijebe-∅	NAV	ždreb-et-a	G
		ždreb-et-u	DL
		ždreb-et-om	I

Primjeri: vrijeme, međuvrijeme, poluvrijeme, ne vrijeme.

II. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.						mn.			
	N	A	V	G	DL	I	NV	A	G	DLI
II.										

Drugi tip obuhvaća pet imenica m. r. s vokaliziranim završetkom osnove ispred nulte fleksije u N jd., što segmentno naglašava oponiranje: nezavisni padež/zavisni padeži. Četiri su imenice prefiksacijom izvedene od korijenske imenice *dio*. Razvrstavanje u dva podtipa provodi se prema materijalnom ostvarenju i specijalizaciji morfonema M ije/i i M je/i te prema strukturnim promjenama u množinskim osnovama. Alternacija sa M ije/i morfonološki markira NA jd. jednoga supstantiva s vokaliziranom osnovom. Kategorijalna uvjetovanost alternacije vezana je uz drugu segmentnu alternaciju {l-o}. U množinskoj paradigmi oblika provodi se duljenje jednosložne osnove {∅-vk} segmentom -ov-, koje naglašava oponiranje osnova unutar kategorije broja.

Alternacija s M je/i morfonološki markira paradigmu četiriju izvedenica: *o-dio*, *pre-dio*, *raz-dio* i *u-dio*. Alternanta {je} dolazi u kratkim slogovima prefigiranih osnova nakon pomicanja akcenta na prefiks.

Alternacije su usmjerene: {ije→i} i {je→i}. U standardnome jeziku imaju fakultativan karakter i nisu produktivne. Fakultativna osnova *dijel-∅* u NA jednine bez provedene alternacije ima nižu frekventnost. Osnove *odjel-∅*, *predjel-∅*, *razdjel-∅* i *udjel-∅* raširenije su u standardnome jeziku bez segmentnih diferencijacija.

II.1.	jd.		mn.	
	K_i-∅	K_{ije}-fleksija	K_{ije-ov}-fleksija	
	dio-∅//dijel-∅ N A	dijel-a G dijel-u D L dijel-e V dijel-om I	dijel-ov-i N V dijel-ov-a G dijel-ov-ima D L I dijel-ov-e A	
II.2.	P-K_i-∅	P-K_{je}-fleksija	P-K_{je}-fleksija	
	udio-∅//udjel-∅ N A	udjel-a G udjel-u D L udjel-e V udjel-om I	udjel-i N V udjel-a G udjel-ima D L I udjel-e A	

III. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.						mn.			
	N	A	V	G	DL	I	NV	A	G	DLI
III.										

U trećem tipu morfonološki su markirani genitivni množinski oblici šesnaest imenica: četrnaest imenica ž. r. s osnovama izvedenim sufiksom *-k-* i dvije imenice sr. r. s osnovama izvedenim sufiksom *-c-*. Alternacija kod imenica ž. r. ovisi o akcenatskome tipu osnove, a kategorijalno je uvjetovana duljenjem konsonantskoga završetka $\langle k_1\emptyset k_2-k_1ak_2 \rangle$ ispred genitivne fleksije *-a*. Provođa se kod supstantivnih osnova s višekonsantskim završetkom $\langle k_1k_2 \rangle$. Osnove s dugouzlaznim akcentom na korijenskome morfemu u jednini i s dugosilaznim akcentom u množini ne provode alternaciju i pored duljenja konsonantskoga završetka: trijeska–trijesaka. U standardnome jeziku alternacija ima fakultativan karakter zbog dubletnosti množinskih fleksija *-a* i *-i*. Sve imenice ispred fleksije *-i* imaju fakultativne množinske osnove bez morfonoloških promjena ($\langle \emptyset-a \rangle$ i $\langle ije-je \rangle$): *popijevki*, *zapijevki*, *dvocijevki*, *klijetki*, *pripovijetki*, *kolijevki* itd. Kod nekih od supstantiva analogijom funkcioniraju morfonološki konstantne osnove i ispred fleksije *-a*: *kolijevka*, *popijevka*. Zbog postojeće morfološke interferencije u standardnome jeziku zabilježene su i fakultativne osnove s provedenim duljenjem, ali bez alternacije jata: *kolijevaka*, *pripovijedaka*, *klijetaka*. Kod imenice *zapovijetka* s morfološkom strukturom i akcenatskim tipom istovjetnim imenici *pripovijetka* ne registrira se ni jedna od navedenih alternacija: $\langle k_1\emptyset k_2-k_1ak_2 \rangle$ i $\langle ije-je \rangle$.

Podjela u dva podtipa provodi se prema morfonemima: M *ije/je* i M *ije/e*. Alternacija s M *ije/e* morfonološki markira paradigmu sedam imenica. Alternanta $\langle e \rangle$ u M *ije/e* nastaje sukladno pravilima: *lje*→*le* i *krje*→*kre*. Alternacije imaju usmjerenost $\langle ije \rightarrow je \rangle$ i $\langle ije \rightarrow e \rangle$. Varijabilnost osnova i dubletnost padežnih markera destabilizira alternacije koje u standardnome jeziku teže za neutralizacijom. Neke imenice imaju nisku frekventnost uporabe, druge se zbog zastarjelosti nalaze na periferiji leksičkoga sustava.

III.1.	jd. i mn.	G mn.
	Kije-k ₁ ∅k ₂ -fleksija	Kje-k ₁ ak ₂ -fleksija
1.	cijevk-a	cjevak-a//cijevak-a//cijevk-a//cijevk-i
2.	dvocijevka	dvocjevak-a//dvocijevka-a//dvocijevka-a//dvocijevka-i
3.	♦jdnocijevka	♦jdnocjevka-a//jdnocijevka-a//jdnocijevka-a//jdnocijevka-i
4.	trocijevka	trocjevak-a//trocijevka-a//trocijevka-a//trocijevka-i

5.	◆ napijevk-a	◆ napjevak-a//napijevk-a//napijevk-i
6.	popijevk-a	popjevak-a//popijevak-a//popijevk-a//popijevk-i
7.	zapijevka	zapjevak-a//zapijevak-a//zapijevka-a//zapijevka-i
8.	◆ pripovijetk-a	◆ pripovjedak-a//pripovijedak-a//pripovijetk-i
9.	stijenk-a	stjenak-a//stijenk-a//stijenk-i
III.2.	Kije-k₁øk₂-fleksija	Ke-k₁ak₂-fleksija
10.	kljetk-a	kljetak-a//kljetak-a//kljetk-a//kljetk-i
11.	pretkljetk-a	pretkljetak-a//pretkljetak-a//pretkljetk-a/ /pretkljetk-i
12.	lijesk-a	ljesak-a//lijesak-a//lijesk-a//lijesk-i
13.	koljevka	koljevak-a//koljevak-a//koljevka-a//koljevka-i
14.	prakoljevka	prakoljevak-a//prakoljevak-a//prakoljevka-a/ /prakoljevka-i
15.	dlijec-e	dljetac-a//dlijetac-a//dlijec-a
16.	crijevc-e	crevac-a//crijevac-a

IV. MORFONOLOŠKI TIP

tip	jd.						mn.			
	N	A	V	G	DL	I	NV	A	G	DLI
IV.										

U četvrtome tipu morfonološki su markirane množinske osnove više od četrdeset imenica m. r. i jedne imenice sr. r. Dominiraju imenice s jednosložnim osnovama (oko 35). Sa po jednom su prefiksalmom izvedenicom imenice *svijet*, *cijep* i *tijelo*, a izvedenicu sufiksom *-k-* imaju: *trijes*, *vrijes* i *ljev*. U usporedbi s drugim modelima IV. tip ima najvišu leksičku zastupljenost. Alternacije obavljaju funkciju segmentnoga modifikatora oblika s morfološkom specijalizacijom kod imenica m. r. i semantičkom i stilskom specijalizacijom kod imenice *tijelo*. Morfonološki je markirana opreka unutar kategorije broja. Imenice m. r. imaju dva tipa osnove: jednosložnu i proizvedenu sufiksom *-k-* koja je u N jd. dvosložna, a u ostalim padežima jednosložna: *vrijes-ak-ø* → *vrijes-øk-a*. Kod imenica s alternacijom $\langle k_1ak_2-k_1øk_2 \rangle$ kao i kod višesložnih jedninskih osnova tipa *redosljed-ø* alternacija jata ima fakultativan karakter. U standardnome jeziku obje osnove imaju podjednaku frekventnost te nisu stilski diferencirane: *procjepovi//procijepi*, *bljeskovi//blijesci*, *ljevkovi//ljevci*, *vreskovi//vrijesci*, *treskovi//trijesci*, *korjenovi//korijeni*, *tetrevovi//tetrijebi*. Varijabilnost množinskih osnova jednosložnih imenica praćena je stilskom diferencijacijom u kojoj su markirane

neproduljene osnove bez alternacije jata. Stilska polarizacija i diferencijacija nastala je na temelju snižene frekventnosti u uporabi: *vijeci* (ekspr.) i *vjekovi* (neutr.), *smijesi* (ekspr.) i *smjehovi* (neutr.), *stijezi* (ekspr. i knjiš.) i *stjegovi* (neutr.), *bijezi* (poet.) i *bjegovi* (neutr.), *snijezi* (poet.) i *snjegovi* (neutr.), *brijezi* (poet.) i *bregovi* (neutr.).

Odsutnost alternacije u produljenim množinskim osnovama vezana je uz drukčiji akcenatski tip osnove. Razvrstavanje u dva podtipa provodi se prema M ije/je i M ije/e. Alternacija sa M ije/je morfonološki markira paradigmu dvadesetak imenica m. r. i jedne imenice sr. r. s fleksijom –o u N jd. Morfonološki je markirana paradigma u množini. Alternacija sa M ije/e provodi se u dvadesetak imenica pod istim morfonološkim uvjetima i u istim paradigmatskim pozicijama. Alternanta ⟨e⟩ nastaje u skraćenome korijenskome slogu u skladu s pravilima: krje→kre, lje→ļe i nje→ñe. Prema ishodišnom obliku (G jd.) alternacije se usmjeravaju: ⟨ije→je⟩ i ⟨lje→e⟩.

Alternacije imaju viši stupanj morfologizacije zbog pojedinačne specijalizacije alternanata u naglašavanju opreke unutar kategorije broja. Alternanta ⟨e⟩ prati značenje jednine, dok alternante ⟨je⟩ i ⟨e⟩ segmentno naglašavaju značenje množine.

Kod imenice *tijelo* u množini morfonološki naglašena je semantička opreka konkretno/apstraktno: *tijela* s prenesenim značenjem u fizici, matematici ili sociologiji i *tjelesa* s konkretnim biološkim značenjem te stilska opreka neutralno/pejorativno, jer tjelesa imaju značenje odurna i ružna tijela. Ulogu formalnoga diferencijatora obavlja morfonološki segment –es.

Alternacije su s niskim stupnjem produktivnosti, jer se provode u paradigmama novijih izvedenica.

IV.1.	jd.	mn.
	Kije-fleksija (–ø; –a; –u; –om)	Kje-ov/ev-fleksija (–i; –a; –ima; –e)
1.	bijeg–ø N A bijeg–a G bijeg–u D L bijeg–om I	bjeg–ov–i N V bjeg–ov–a G bjeg–ov–ima D L I bjeg–ov–e A
2.	bijelj–ø	bjelj–ev–i
3.	bijes–ø	bjes–ov–i
4.	cijep–ø	cjep–ov–i
5.	cvijet–ø	cvjet–ov–i
6.	korijen–ø	korjen–ov–i//korijen–i
7.	mijeh–ø	mjeh–ov–i
8.	polusvijet–ø	polusvjet–ov–i
9.	procijep–ø	procjep–ov–i//procijep–i

10.	rijek- \emptyset	rjek-ov-i
11.	sijek- \emptyset	sjek-ov-i
12.	sijer- \emptyset	sjer-ov-i
13.	sijev- \emptyset	sjev-ov-i
14.	smijeh- \emptyset	smjeh-ov-i//smijes-i
15.	stijeg- \emptyset	stjeg-ov-i//stijez-i
16.	stijenj- \emptyset	stjenj-ev-i
17.	svijet- \emptyset	svjet-ov-i
18.	vijek- \emptyset	vjek-ov-i//vijec-i
19.	zijev- \emptyset	zjev-ov-i
	K_{krije}-fleksija (-\emptyset; -a; -u; -om)	K_{kre}-ov-fleksija (-i; -a; -ima; -e)
20.	brijeg- \emptyset	breg-ov-i//brijez-i
21.	crijep- \emptyset	crep-ov-i
22.	krijes- \emptyset	kres-ov-i
23.	tetrijev- \emptyset	tetreb-ov-i//tetrijeb-i
24.	trijes-//tres- \emptyset	tres-ov-i
25.	trijes-//tres-ak- \emptyset	tres- \emptyset k-ov-i//trijes- \emptyset c-i
26.	vrijed- \emptyset	vred-ov-i
27.	vrijes- \emptyset	vres-ov-i
28.	vrijes-ak- \emptyset	vres- \emptyset k-ov-i//vrijes- \emptyset c-i
29.	ždrijeb- \emptyset i žrijeb- \emptyset	ždreb-ov-i i žreb-ov-i
	K_{lje}-fleksija (-\emptyset; -a; -u; -om)	K_{le}-ov-fleksija (-i; -a; -ima; -e)
30.	bljes-ak- \emptyset	bljes- \emptyset k-ov-i//bljes- \emptyset c-i
31.	hlijev- \emptyset	hljev-ov-i
32.	lijek- \emptyset	lijek-ov-i//ljek-ov-i
33.	lijer- \emptyset	ljer-//lijer-ov-i
34.	lijes- \emptyset	ljes-//lijes-ov-i
35.	lijev- \emptyset	ljev-//lijev-ov-i
36.	lijev-ak- \emptyset	ljev- \emptyset k-ov-i//lijev- \emptyset c-i
37.	plijen- \emptyset	pljen-ov-i

38.	redoslijed- \emptyset	redosljed-ov-i//redoslijed-i
39.	slijed- \emptyset	sljed-ov-i
40.	slijev- \emptyset	sljev-ov-i
41.	žlijeb- \emptyset	žljeb-ov-i
	Knije-fleksija (-\emptyset; -a; -u; -om)	Kne-ov-fleksija (-i; -a; -ima; -e)
42.	snijeg- \emptyset	snjeg-ov-i//snijez-i

jd.		mn.		mn.	
Kije-fleksija		Kje-es-fleksija		Kije-fleksija	
tjel-o	NAV	tjel-ès-a	NAV	tjel-a	NAV
tjel-a	G	tjel-és-a	G	tjel-a	G
tjel-u	DL	tjel-ès-ima	DLI	tjel-ima	DLI
tjel-om	I				

VIII. FUNKCIONALNA ANALIZA ALTERNACIJA U SUPSTANTIVNOJ PARADIGMATICI

Sustavna funkcionalna analiza alternacija jata potvrđuje njihov morfološki status. U oba jezika alternacije su morfološka karakteristika malobrojnih klasa supstantivnih leksema koje u određenim paradigmatskim pozicijama provode morfološku markiranost korijenskoga morfema. Za razliku od fonoloških alternacija, koje obavljaju delimitativnu funkciju ili stilsku markiranost, na morfološkoj razini alternacije jata sudjeluju u segmentnome oponiranju supstantivnih osnova unutar gramatičkih kategorija i među njima, a rjeđe na leksematskoj razini u semantičkoj polarizaciji i diferencijaciji leksičkih morfema. Osim toga na morfološkoj razini alternacije jata obavljaju klasifikatorsku funkciju, te se sukladno drugim morfološkim markerima mogu koristiti za daljnju podjelu supstantivnih osnova u okviru morfoloških vrsta.

U konfrontiranju s bugarskim alternacije jata u hrvatskome jeziku podržavaju brojčano više oponiranja, što je u skladu s razgranatijim supstantivnim paradigmama i sintetičnim ustrojem imenskoga sustava. Sva alternacijama jata markirana gramatička oponiranja mogu se prikazati u okviru kategorije broja. U hrvatskome jeziku preko diferencijacije primarne i sekundarne supstantivne osnove alternacije jata naglašavaju opreke: jednina/množina unutar broja kod imenica m. r. Unutar jednine u m. i sr. r. naglašavaju opreku: zavisni/nezavisni padeži. Unutar množine naglašavaju opreke: ekspresivnost/neekspresivnost kod imenica m. r. i G/svi ostali padeži kod imenica ž. i sr. r.

Alternacije jata u bugarskome jeziku ističu oponiranje jednina/množina kod imenica svih triju rodova, a u okviru jednine u m. i ž. r.: apelativnost/neapelativnost i određenost/neodređenost.

opreke u okviru gramatičkih kategorija i među njima	bug.	hrv.
jednina/množina	+	+
ekspresivnost/neekspresivnost	–	+
apelativnost/neapelativnost	+	–
određenost/neodređenost	+	–
zavisni padeži/nezavisni padeži	–	+
G mn./svi ostali padeži	–	+

Na građi bugarskoga jezika može se govoriti o dominaciji markiranoga alternacijom jata ž. r., koja se iskazuje postotkom svih morfološki markiranih imenica. Na građi hrvatskoga jezika može se utvrditi to isto za imenice m. r. U oba jezika gotovo je istovjetan postotak alternacijom jata markiranih imenica sr. r. S tipološki sličnom raspodjelom postotka alternacijom jata markiranih imenica ž. i sr. r funkcioniraju supstantivne paradigme u poljskome jeziku.⁷

Jezik	br. im.	m. r.		ž. r.		sr. r.	
bugarski	95	22	23%	64	67%	10	11%
hrvatski	70	47	67%	13	19%	10	14%
poljski	50	30	60%	13	26%	7	14%

IX. ZAKLJUČCI

Alternacije jata u supstantivnim paradigmama bugarskoga i hrvatskoga jezika zauzimaju mjesto u sustavu perifernih kategorijalnih modifikatora s određenim stupnjem morfološke i rjeđe stilske i semantičke specijalizacije. Suprotno uvriježenomu mišljenju da su one individualna karakteristika pojedinačnih supstantivnih leksema s neregularnim karakterom alternacije jata na sustavan način sudjeluju u tvorbi supstantivnih oblika te u nekim morfološkim modelima još uvijek pokazuju nizak stupanj produktivnosti.

O niskoj produktivnosti alternacija u supstantivnoj paradigmatici svjedoči omjer nemotiviranih osnova i izvedenica, pri čemu se odnos proizvodnosti ne poistovjećuje s tvorbenim odnosom, jer oblikotvorna osnova nije jednaka tvorbenoj osnovi. U oba jezika nemotivirane osnove predstavljaju više od polovice svih registriranih osnova – 60:90 u bugarskome i 50:70 u hrvatskome jeziku. Omjer motiviranih naspram polaznih osnova u bugarskome je 30:60 i 20:50 u

7 Tolstaja, S., »Morfoložičeskie tipy substantivnyh paradigm v pol'skom jazyke« u knj. Slav'anskoe i balkanskoe jazykoznanie. Problemy morfoložii sovremennyh slav'anskih jazykov, Moskva, 1976.

hrvatskome jeziku. Budući da su alternacije jata ograničene leksičkim čimbenikom, odnosno etimologijom korijena, niski stupanj produktivnosti omogućen je samo u okviru afiksálnih izvedenica i kompozita. Aktivnost alternacija povišena je u bugarskome jeziku, ali ne toliko da bi se ostvarila njihova transpozicija na strukture bez jata, što se registrira u glagolskoj paradigmatici i imperfektivizaciji glagolskoga leksika.

Neovisno o različitim materijalnom ostvarenju alternanata u bugarskome i hrvatskome jeziku i njihovoj materijalnoj sličnosti u bugarskome i poljskome jeziku tipološka usporedba glede morfonološke uvjetovanosti pronalazi se djelomice između bugarskoga i hrvatskoga jezika, a djelomice između bugarskoga i poljskoga jezika. U supstantivnoj paradigmatici poljskoga jezika imenice imaju akcent fiksiran na preposljednjem slogu riječi, te su sve korijenske alternacije jata vezane uz tip kategorijalnih fleksija: 1/ fleksija –e za LV jd. kod imenica m. i sr. r. (*obiad*– \emptyset →*obiedi*–e, *kwiat*– \emptyset →*kwieci*–e, *lato*– \emptyset →*leci*–e, *miasto*– \emptyset →*mieści*–e), 2/ fleksija –i za N mn. kod imenica m. r. (*sąsiad*– \emptyset →*sąsiedz*–i) i 3/ fleksija –e za DL jd. kod imenica ž. r. (*niewiast*–a→*niewieści*–e, *wiar*–a→*wierz*–e, *gwiazd*–a→*gwieździ*–e). Korijenske alternacije jata u bugarskome jeziku kod supstantivnih osnova s fiksim akcentom (I.2., III.1. i IV.) uvjetovane su također tipom kategorijalnih fleksija: 1/ vokativna fleksija –e i 2/ množinska fleksija –i. U morfonološkim tipovima s pokretnim akcentom ⟨ α – β ⟩ i ⟨ β – α ⟩ (I.1., II., III.2., V. i VI.) alternacije su uvjetovane tipom akcenatske paradigme, po čemu slične uvjetovanosti alternacija u hrvatskome jeziku.

Ovisnost korijenskih alternacija o kvantiteti korijenskoga sloga ujedinjuje hrvatski s češkim jezikom ne samo prema uvjetovanosti već i prema usmjerenosti alternacija: /í/ u dugome slogu → /e/ u kratkome slogu (u pismu ě), na temelju kriterija brojnih paradigmatskih oblika (*dílo*–*děl*, *bída*–*běd* itd.). Na mjestu etimološkoga jata u češkome se jeziku provode i samo suprasegmentne alternacije (dug slog ~ kratak slog): *léta*–*let*. Budući da se alternacije jata u jednosložnim supstantivnim osnovama registriraju u istovjetnim hrvatskome jeziku paradigmatskim pozicijama, alternante pokazuju istovjetnu funkcionalnu specijalizaciju. Tako u paradigmama ž. i sr. r. morfonološki je markirana opreka G mn./svi ostali padeži: *bída*–a→*běd*– \emptyset (G mn.), *mír*–a→*měr*–o (G mn.), *díl*–o→*děl*–o (G mn.) itd. Morfonološku markiranost provodi alternacija ⟨í–e⟩ s usmjerenošću ⟨í→e⟩. Opreka NA/svi ostali padeži morfonološki je markirana u paradigmama m. r. jd. s nultom fleksijom u N jd.: *sníh*– \emptyset (NA)←*sněh*–u, *vírt*– \emptyset (NA)←*větr*–u i sr. r. jd. s reduciranom osnovom u N jd.: *bříme*– \emptyset (NA)←*břemen*–e, *símě*– \emptyset (NA)←*símen*–e. Morfonološku markiranost provodi alternacija ⟨í–e⟩ s usmjerenošću ⟨e→í⟩. Kod imenica sr. r. alternacija je povezana uz konsonantsku redukciju u N jd. ⟨n– \emptyset ⟩. Oponiranje u okviru broja morfonološki je markirano kod supstantiva *dítě*: *dítě*– \emptyset u jd., a *dět*–i NAV mn., *dět*–í G mn., *dět*–em D mn., *dět*–mi I mn., *dět*–ech L mn. Alternanta ⟨í⟩ poopćena je u svim jedninskim, a alternanta ⟨e⟩ u svim množinskim osnovama. Razlika se očituje u leksičkoj zastupljenosti alternacija koje u češkome jeziku imaju najmanji postotak. Sreću se u desetak imenica koje su dio svega 40 supstantiva markiranih trima vrstama vokalnih alternacija ⟨ \check{V} –V⟩, ⟨diftong–monoftong⟩, ⟨í–ě⟩

(usp.⁴⁵, str. 104.). U istraživanju morfonoloških tipova supstantivnih paradigmi u standardnome češkom jeziku alternacije jata okarakterizirane su kao neregularne i nestabilne s brojnim izofunkcionalnim oblicima sa semantičkom ili stilskom specijalizacijom. Primjerice imenica *bída* u značenju pošasti dobiva paradigmatsku osnovu s poopćenom alternantom ⟨e⟩. Na isti način imenica *míra* u značenju mjerne jedinice za površinu i količinu dobiva paradigmatsku osnovu s poopćenom alternantom ⟨e⟩. Morfonološka neuvjetovanost alternacija podupire se supstantivima s jednom poopćenom alternantom i morfonološki konstantnom osnovom: *chlev-ø*, *chlev-u* itd.

Analiza leksičkoga korpusa bugarskoga i hrvatskoga jezika uspostavlja provedbu alternacija u samo desetak zajedničkih leksičkih morfema: 1/ *-бяз-* /-b'ag-/ i *-bijeg-*; 2/ *-бряг-* /-br'ag-/ i *-brijeg-*; 3/ *-бяс-* /-b'as-/ i *-bijes-*; 4/ *-цвят-* /-cv'at-/ i *-cvijet-*; 5/ *-дел-* /-del-/ i *-dijel-*; 6/ *-мях-* /-m'ah-/ i *-mijeh-*; 7/ *-смях-* /-sm'ah-/ i *-smijeh-*; 8/ *-сняз-* /-sn'ag-/ i *-snijeg-*; 9/ *-свят-* /-sv'at-/ i *-svijet-*; 10/ *-мял-* /-t'al-/ i *-tijel-*; 11/ *-звяр-* /-zv'ar-/ i *-zviyer*, kod kojih materijalno različiti morfonemi provode morfonološku markiranost u različitim kategorijalnim oprekama: N/V, jednina/množina i određenost/neodređenost u bugarskome i NAV/GDLI, NA/GDLVI ili jednina/množina u hrvatskome jeziku. Ta činjenica zajedno s materijalnom raznolikošću morfonema i različitom strukturno-kategorijalnom uvjetovanošću svjedoči o odsutnosti genetičke veze pri oblikovanju i funkcioniranju alternacija.

Ako se pri utvrđivanju značajnosti morfonoloških struktura u bugarskome i hrvatskome jeziku uzmu u obzir leksička i morfološka sfera funkcioniranja alternacija te stupanj njihove produktivnosti i morfološke specijalizacije, od najvećega značenja u supstantivnoj paradigmatici i s najviše tipoloških sličnosti bit će III. morfonološki tip u bugarskome i IV. morfonološki tip u hrvatskome jeziku.

bugarski jezik

tip	jd.			mn.	
	neodr.	odr.	V	neodr.	odr.
III.					

hrvatski jezik

tip	jd.						mn.			
	N	A	V	G	D=L	I	N=V	A	G	D=L=I
IV.										

Funkcionalna tipološka sličnost pronalazi se u distribuciji supstantivnih osnova s alternacijama jata u paradigmama s morfonološki markiranim množinskim osnovama i nemarkiranim jedninskim osnovama. U bugarskome jeziku takvu morfonološku strukturu ima pedesetak imenica ženskoga i srednjega ro-

da, pri čemu je kod imenica srednjega roda to jedina morfonološki markirana paradigma. Kod imenica ženskoga roda morfonološka struktura ima najveću leksičku zastupljenost – oko 40 imenica. U hrvatskome jeziku s takvom je morfonološkom strukturom četrdesetak imenica muškoga i jedna imenica srednjega roda. Alternacija u bugarskome jeziku funkcionira sa M 'a/e, a u hrvatskome jeziku sa M ije/je i M ije/e. Oba morfonema unutar kategorije broja markiraju oponiranje: jednina/množina. Tipološka sličnost zapaža se u morfonološkim kriterijima: stupnju leksičke zastupljenosti, morfološkoj specijalizaciji alternanata, stupnju funkcionalne specijalizacije te stupnju produktivnosti. Svi ostali morfonološki tipovi imaju nižu leksičku zastupljenost, koja je ograničena ili rječotvornim ili strukturnim čimbenicima, a često su zastupljeni pojedinačni primjeri.

U odnosu na funkcionalnu specijalizaciju u III. i IV. morfonološkom tipu postoji očigledna tipologija s umlautnim alternacijama u korijenskim morfemima supstantivnih osnova u germanskim jezicima. Od triju gramatičkih kategorija (rod, broj i padež) koje karakteriziraju imenske sustave germanskih jezika u svima je najčešće i u najvišoj mjeri morfonološki markirana kategorija broja, vjerojatno zbog najuniverzalnijega karaktera na planu značenja.

kategorija	islandski	njemački	engleski	danski	švedski	nizozemski
broj	+	+	+	+	+	+
rod	+	+	–	–	–	–
padež	+	–	–	–	–	–

Pri konfrontiranju alternacija jata s umlautnim korijenskim alternacijama u germanskim jezicima uočava se materijalna raznolikost morfonema u slavenskim jezicima i materijalna sličnost svih morfonema u germanskim jezicima, koja je rezultat genetičkoga razvitka zajedničkih umlautnih procesa, jer je većina alternacijskih nizova u morfonološki markiranim pozicijama nastala alternacijom stražnjih vokala u prednje, što je vezano uz refleksije najproširenijega tipa umlauta na *i* i *j*.⁸

Tipološka sličnost u morfonološkim strukturama bugarskoga i hrvatskoga jezika zapaža se u funkcioniranju morfonoloških dubleta koje naznačuju destabilizaciju alternacija. U bugarskome jeziku pojava je mnogo ograničenija i potječe: 1/ iz akcenatske dubletnosti osnova: *мляко*//*млекò* /ml'ako//mlekò/, *обя̀д*//*òбед* /ob'ad//òbed/ i 2/ iz težnje za uniformiranjem s kvantifikativno dominantnom osnovom: *мях* /m'ah/ → *мех* /meh/ glede svih ostalih oblika (*меха* /meha/, *мехът* /mehät/, *мехове* /mehove/, *меховете* /mehovete/). U hrvatsko-

8 Kubr'akova, E., Pankrac, J., *Morfonologija v opisaniu jazykov*, Moskva 1983., str. 41.

me jeziku morfonološka dubletnost potječe: 1/ iz interferencije akcenatskih tipova supstantivnih osnova: *lijérovi //ljerovi, lijésovi //ljesovi* IV. model, 2/ iz morfološke dubletnosti fleksija u G mn.: *koljevaka//koljevki* u III. modelu, 4/ iz morfološke dubletnosti tematske strukture –ov–//–ø– u IV. modelu, 5/ težnje za uniformiranjem s kvantifikativno dominantnom osnovom: *odjel//odio* u II. modelu i *koljevaka//koljevaka* u III. modelu. Djelovanje morfološke analogije zabilježeno je i u pojedinačnim primjerima u IV. modelu. Kod dva supstantiva morfonološka supstitucija provedena je u smjeru sekundarne alternante: *tresovi*→*trijes//tres, treskovi*→*trijesak//tresak*.

Fakultativan status u hrvatskome jeziku imaju alternacije u II., III. i djelomično u I. i IV. morfonološkom modelu. U standardnome jeziku konkurencija morfonološki markiranih i nemarkiranih osnova u modelu II.2. razvija se tako što se neutralizira alternacija. Morfonološka dubletnost u IV. morfonološkom tipu ima slobodnu distribuciju. Uporaba je morfonološki markiranih i nemarkiranih oblika u standardnome jeziku podjednake frekventnosti bez naznake za stilsku ili semantičku diferencijaciju: *procjepovi//procijepi, bljeskovi//bljesci, ljev-kovi//lijevci, vreskovi//vrijesci, treskovi//trijesci, korjenovi//korijeni, tetrebovi//tetrijebi*.

Neproduktivnost alternacija u trima od šest morfonoloških tipova u bugarskome i u dvama od četiriju morfonoloških tipova u hrvatskome jeziku te niska produktivnost u ostalima također naznačuje tipološku recesiju. Recesija markirajuće funkcije smanjuje broj morfonološki markiranih pozicija, odnosno broj morfonološki markiranih gramatičkih opreka, što dovodi do smanjenja broja morfonološki markiranih paradigmi i funkcionalnoga slabljenja morfonološke strukture. U bugarskome jeziku zabilježena je recesija markirajuće funkcije alternacije u vokativu, što se provodi recesijom same paradigmatičke pozicije (I. tip). U hrvatskome jeziku recesija je vezana uz funkciju markiranja NA pozicije u jednini (II. tip) i G pozicije u množini (III. tip).

Daljnja destabilizacija kategorije apelativnosti u bugarskome jeziku dovest će do uklanjanja I. morfonološkoga tipa te poopćavanja s jedne strane III. i IV., a s druge strane V. i VI., što će rezultirati smanjenjem broja morfonoloških modela sa šest na tri, bez znatnoga utjecaja na leksičku zastupljenost alternacija.

Morfonološki parametri funkcioniranja alternacija jata u supstantivnim paradigmama bugarskoga i hrvatskoga jezika ne potvrđuju stajalište o proporcionalnome odnosu između sintetične jezične strukture i razvijenosti morfonoloških struktura. Redukcija supstantivne paradigme u bugarskome jeziku i slabljenje formalno–funkcionalne veze pojedinih oblika u okviru paradigme ne potiču procese analoškoga izjednačavanja supstantivnih osnova glede alternacija jata, kako bi se moglo očekivati. Povezanost analitizma i morfonološkoga sustava može se tražiti u redukciji broja morfonološki markiranih pozicija, odnosno u redukciji broja segmentno diferenciranih gramatičkih opreka. U konfrontiranju s hrvatskim jezikom, koji ima očuvanu sintetičnu strukturu, alternacije jata u supstantivnoj paradigmatici bugarskoga jezika ističu se nešto većom leksičkom zastupljenošću, brojnijim morfonološkim modelima i većom stabilnošću (minimalna dubletnost koja ne zadire u cjelokupnu morfonološku strukturu) te

odsutnošću stilske specijalizacije. Neovisnost jatovih alternacija o analitičkoj ili sintetičnoj strukturi potvrđuje se i na primjerima standardnoga poljskog i češkoga jezika u kojima funkcionira nevelika skupina imenica triju rodova s alternacijama jata u korijenskome morfemu. U istraživanim morfonološkim tipovima supstantivnih paradigma u tim jezicima alternacije jata karakterizirane su kao destabilizirane, neregularne i neusmjerene s primjerima stilske i semantičke specijalizacije (usp. ⁴⁷).

Morfonološki parametri

jezik	br. morfonoloških modela	br. fakultativnih modela	br. markiranih opreka	br. morfonema	br. imenica
bug.	6	–	3	2	95
hrv.	4	3	6	6	70

Izvori

- Anić, V., Silić, J., *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2001.
- Babić, S., Finka, B., Moguš, M., *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 2002.
- Babić, S., Brozović, D., Moguš, M., Pavešić, S., Škarić, I., Težak, S., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1991.
- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M., *Hrvatska gramatika*, Zagreb, 1995.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2002.
- Pašov, P., *Praktičeska bālgarska gramatika*, Sofija, 1989.
- Popov, K., Simov, K., Vidinska, S., *Rečnik za pravogovor, pravopis i punktuacija*. Sofija, 1998.
- Tilkov, D., Stojanov, S., Popov, K., *Gramatika na sāvremennija bālgarski knižoven ezik. sv. II. Morfologija*, Sofija, BAN 1983.

Literatura

- Ananieva, N., Ermakova, P., Tolstaja, S., Popova, T., *Slav'anskaja morfonologija. Substantivnoe slovoiznēnenie*, AN SSSR, Moskva, 1987.
- Aronson, H., *Bulgarian inflectional morphonology*, The Hague–Paris, 1968.
- Bulygina, T., »Problemy teorii i praktiki morfonologičeskogo opisanija«, *Izv. AN SSSR*, Moskva, 1975., sv. 34., br. 4.
- Hristozova, G., »Jatovijat preglas (promenlivo ja)«, *Bālgarski ezik i literatura*, Sofija, 2001., br. 2–3.
- Kubrjakova, E., Pankrac, J., *Morfonologija v opisanii jazykov*. Moskva, 1983.
- Maslov, J., »O tipologiji čeredovanij«, u knj. *Zvukovoj stroj jazyka*, Moskva, 1979.
- Popova, T., »O nekotoryh problemah sopostavitel'nogo izučeniya slav'anskaj morfonologii«, *Sovjetskoe slav'anovedenie*, Moskva, 1984., br. 5.
- Tolstaja, S., *Morfonologičeskie tipy substantivnyh paradigm v pol'skom jazyke*, u knj. *Slav'anskoe i balkanskoe jazykoznanie. Problemy morfologii sovremennyh slav'anskih i balkanskih jazykov*, Moskva, 1976.

The alternations of jat in the substantive paradigmatics of literary Bulgarian and Croatian

Subject of this article are the alternations of the place of etymological *ě in the substantive paradigmatics of literary Bulgarian and Croatian. Used in the analysis of the morphonologic structures is the functional–analytical approach, which examines the morphonologic alterations as peripheral modifiers of the functional–semantic categories. Morphonology differs from phonology and integrates with grammar as »pre–morphology«. A similar approach adequately solves the alternation’s status in the two languages, enabling functional–topologic analysis. The alternation’s bond with the grammar categories idiosyncratic for the language system, is substantiated.

Ključne riječi: alternacije jata, morfonologija, supstantivna paradigmatika, bugarski jezik, hrvatski jezik

Key words: alternations of jat, morphonology, substantive paradigmatics, Bulgarian, Croatian